

STEVO GRABOVAC
POSLIJE ZABAVE

**STEVO GRABOVAC
POSLIJE ZABAVE**

Izdavač:
Imprimatur d.o.o.
Miše Stupara 4
Banja Luka
info@imprimatur.ba

Za izdavača: Boris Maksimović

Urednica: Marija Pejić

Lektura: Marija Pejić, Sonja Lero Maksimović

Dizajn korica: Dragana Vasić

Grafička priprema: Sonja Lero Maksimović

Štampa: Skandi s.p.

Za štampariju: Mladen Spasojević

Tiraž: 300

Godina: 2023.

ISBN: 978-99976-53-37-6

Distributer za Srbiju:
BIBLIONER d.o.o.
Dunavski kej 12, 11000 Beograd
office@biblioner.rs
011/3284-094, 066/802-13-32

Stevo
Grabovac

POSLIJE
ZABAVE

I onda počinje oluja govana.
(R. Bolanjo)

PISCI
(2005)

PRIČA KOJU ŽELIM da ispričam govori o jednom užasnom zločinu. I njena najveća tragedija je, kako bi rekao Kiš, upravo u tome što je istinita. Ne radi se, dakle, o plodu moje bolesne mašte, već o stvarnim događajima.

Priča počinje u proljeće dvije hiljade i pete, mnogo godina nakon što se sam zločin desio i u tim trenucima ja ne znam ništa o njemu. Počinje, baš kao u svim lošim romanima, jednim telefonskim pozivom.

Bio je utorak, oko podneva, i ja sam drijemao u fotelji, gledao sam snimku neke fudbalske utakmice engleske Premijer lige, vjerovatno sažetke ili reprizu od sinoć, ne znam, nisam bio koncentrisan i nije me puno zanimalo, tonuo sam u stanje između sna i jave kada me prenuo ružni i uporni zvuk zvonjave telefona. Sporo sam se pridigao nadajući se da će zvonjava prestati, no kako se to nije dešavalo, odlučio sam da se javim. „Dobar dan” – rekao je ljubazni ženski glas iz dubine ponora telefonske slušalice – „da li je to gospodin Stevo Grabovac?” Nikada se nisam osjećao kao gospodin, ali rekao sam: „Da, ja sam.” „Ovdje Nataša” – reče glas i meni istog trena na um pade pjesma „Poslednje igre leptira”. „Zovem iz Udruženja bivših ratnih zarobljenika i civilnih žrtava rata i udruženja za traženje nestalih.” „Iz sva tri?” – upitao sam. Čuo sam kako se glas nasmijsao. „A ne, to je samo jedno udruženje.” „Imate jako

komplikovan naziv” – pokušao sam da nastavim u istom tonu, ali ljubazni glas je već prešao na stvar: „Da li biste mogli da dođete u petak, u jedanaest sati, u našu kancelariju?” „A zašto bih dolazio?” – odgovorio sam protivpitanjem. „Pa, vidite ovako...” – iz iskustva sam znao da će neko, čim upotrijebi ove tri riječi, mada su zapravo dvije, jer „pa” i ne možemo računati kao pravu riječ, ali je u ovom kontekstu jako bitna, dakle, znao sam da će ta osoba napraviti opsežan brifing oko stvari koje me se uglavnom ne tiču; obično to rade prodavci polisa osiguranja i slična žgadija, oni koji, kako se to kaže, ulažu sav trud da vam nešto uvale. I ovaj put sam bio u pravu. „Radimo reviziju nekih slučajeva ratnih zločina koji su se desili tokom devedesetih u Brodu i Posavini, kao i na pripremama za sudsko procesuiranje. Ne znam da li vam je poznato, ali izjava vašeg pokojnog oca jedan je od dokaza u pominjanim predmetima. Mi smo došli do saznanja da ste vi njegov jedini živi nasljednik, tako da jedino vi možete da potvrdite tačnost te izjave.” Glas je izdeklamovao svoje i nastala je kratka pauza. „Evo, potvrđujem” – rekao sam i ljubazni glas se opet nasmijao, samo sada nešto kiseliije nego prvi put. „Ne ide to baš tako.” „Nego, kako ide?” Sigurno sam bio iritantan, to mi je i bila namjera, jer sam čuo nešto kao uzdah. „Morate u prisustvu svjedoka da pročitate očevu izjavu, a onda da potpišete zakonski validan dokument kojim potvrđujete njenu autentičnost. Takva je procedura.” Znam da sam u tom trenutku, iz mnogih razloga koje sad nemam namjeru nabrajati, poželio da kažem sve ono što zaista mislim o

birokratiji, sudstvu, pravdi i pravu, riječi su mi već navirale u grlo, ali shvatio sam tada da je Nataša samo obična službenica koja radi svoj posao i da nije kriva zbog situacije u kojoj smo se našli. Kao da osjeća kolebanje sa moje strane slušalice, reče: „Čujte, ako vam možda ne odgovara ovaj termin, vi recite kada ste u mogućnosti, pa ćemo probati da nađemo nekakav kompromis.” Htio sam da kažem da vjerovatno nikad neću biti u mogućnosti da se bavim stvarima koje njihovo udruženje sa tri imena radi, ali opet, čemu sve to? „Odgovara mi, doći ću” – rekao sam. Glas kao da je odahnuo, onako kako se odahne nakon dobro obavljenog posla. „Naša kancelarija se nalazi u...”, „Znam gdje se nalazi!” I to je bilo to. Hvala, prijatno, doviđenja. Onda klik, pa tu-tuuu... poslije muk, tišina iz nijeme slušalice. Tu-tuuu, tu-tuuu...

Pripalio sam cigaretu i otišao do prozora; vani je bio jedan od onih čudnih proljetnih dana, izgledalo je kao da će svaki čas početi neko strašno nevrijeme, cijela strana neba bila je prekrivena gustim i tamnim oblacima, a opet je odnekud probijalo bolešljivo sunce i njegove fluorescentne zrake rasipale su se po staklima prozora, starim fasadama zgrada i pustojoj ulici. Baš kao nakon apokalipse.

U PETAK, U POLA dvanaest, bio sam pred vratima kancelarije udruženja. Mogao bih mnogo toga da kažem o kašnjenju, nisam bio jedan od onih koji ne stižu na vrijeme, zapravo sam se uvijek trudio da stignem prije i sačekam ako treba, ali ovaj put sam to uradio namjerno i nisam osjećao ni najmanju grižu savjesti zbog toga. Istina, nemam pojma zašto sam to učinio niti šta sam tim mislio postići.

Vrata su bila obična, drvena, sa metalnom kvakom, na njih je neko selotejpom zalijepio papir sa nazivom udruženja. Kancelarija se nalazila u zgradi nekadašnje osnovne škole koju sam pamtio još iz onog vremena kad je bila sivomaslinasta. Tamo sam završio prva četiri razreda, a onda su nas premjestili u novu zgradu, sa bolje opremljenim učionicama, u kojima je sterilni miris čistoće zamijenio isparavanja stogodišnje prašine. Zgrada je bila ofarbana u neku nijansu narandžaste, a okviri prozora i vrata bili su bijeli. I sada se u njoj nalazila gradska biblioteka. To je bio jedini razlog zbog koga sam znao gdje je kancelarija udruženja – nebrojeno puta sam prošao pored ovih vrata posuđujući ili vraćajući knjige.

Skromni knjižni fond bio je smješten u nekadašnjoj zbornici i nastavničkim prostorijama. Zapravo, većina knjiga je bila sačuvana iz stare gradske biblioteke, koja se, u doba prije rata, nalazila u Radničkom domu, tako da se moglo nabasati i na zapise Koče Popovića, biografiju Ive Lole Ribara

ili sabrana djela Josipa Broza Tita u tvrdom uvezu. U tu zgradu ušao sam samo jednom, nekada davno, i ostao zapanjen visinom i popunjenošću polica. Možda sam taj utisak stekao samo zato što sam bio dijete i sve stvari su za mene izgledale ogromno. Ovdje je pak, osim poznatog mirisa papira i naftalina, sve izgledalo maleno i skućeno, nedovoljno. Odmah do ulaza nalazila se polica sa knjigama koje su posebno odvojene za to mjesto; djela raznih lokal-patriota, uglavnom zbirke rodoljubive poezije, posljedice velikog izdavačkog buma devedesetih godina prošlog vijeka. Nisu bile okružnute nijednim dodirom. Ipak, moglo se tu, između dva zida, te dvije krajnosti, nabasati na rasparčane komplete Dostojevskog, Tolstoja, Čehova, poneku zbirku Nerudinih ili Lorkinih pjesama, dobro očuvane komplete Perl Bak, one sa crvenim koricama, koje su prije rata prodavali po firmama, radnicima na rate, i koji su uglavnom služili da popune prazna mjesta na stalažama funkcionalnih komunističkih stanova. Jednom prilikom sam našao „Golaća na urvini” braće Strugacki, koga je neko poslije prisvojio sebi, bilo je nekih sasvim sporednih Foknerovih djela, za koje je vjerovatno i sam Fokner zažalio što ih je pisao, ali sam jednom u odjeljku za špansku književnost, koja je zauzimala jedva jedan solidan metar, tamo gdje mu nije mjesto, pronašao „Dok ležah na samrti”. Postojao je i jedan primjerak „Proljeća Ivana Galeba”, u kome su skoro sve stranice bile višestruko ispodvlačene, kao da ih je čitao šizofrenik sa paničnim napadima. Na jednom prastarom primjerku „Hamleta” neko je nacrtao kurac

iz koga su štrcale kapi sperme ili mokraće, nije bilo definisano, a na prvoj stranici Krležinog „Hrvatskog boga Marsa” neko je u krstu nacrtao četiri ćirilična slova „S”. Nijedan od dva kompleta Lajoša Zilahija nije imao u sebi roman „Ararat”, koji se obično pominjao u ukrštenicama uz ime ovog pisca. Ako se pažljivo i strpljivo traži, mogli su se pronaći romani Artura Klarka, pjesme Zbignjeva Herberta ili Konstantina Kavafija, tu i tamo izronila bi i poneka novija knjiga, Paola Koelja ili Sidnija Šeldona, no sva su izdanja bila prastara, iscijepana i lijepljena, sa nekoliko pečata biblioteke na raznim stranicama, kojima se označavalo o čijem vlasništvu je riječ.

Pokucao sam na vrata i ušao. Prostorija u koju sam zakoračio bila je omanja kancelarija, rekao bih više kao neko predsoblje. Radni sto sa monitorom kompjutera na njemu, uski zatvoreni ormar, to je manje-više bilo sve; za stolom je sjedila djevojka smeđe kose, svezane u rep, u običnoj crnoj majici, jednoj od onih za koje možete reći da običnije od takvih ne postoje. Pozdravio sam i predstavio se, pretpostavio sam da se radi o Nataši i nisam se prevario – ona je ustala od stola, pružila svoju sitnu ruku i rekla: „Drago mi je, ja sam Nataša.” Čini mi se da sam, ovako izbliza, mogao uočiti pjevice ugniježdene oko njenog nosa i očiju. „Šef vas očekuje” – rekla je. Nisam poznavao nikoga koga zovu šef, pomislio sam da kažem, ako ne računamo debelog vođu grupe TNT iz stripova o Alanu Fordu, ali sam prećutao. Nataša me potom uvela u drugu kancelariju, u koju se ulazilo odmah iz njene,

bila je dosta veća, to sam odmah primijetio, mada uređena podjednako neukusno. Dva radna stola spojena u obliku slova T, po kojima su uglavnom bili složeni štosevi papira i fascikli, zatim jedan dugački ormar s registratorima, a na jedinom slobodnom zidu, umjesto bilo kakve, makar i loše reprodukcije neke umjetničke slike, visio je obični kalendar. Bio sam nepovjerljiv prema prostorijama u kojima na zidu vise kalendari, podsjećale su me na auto-mehaničarske radionice, gdje se osjećaju jaka isparenja nafte i motornog ulja. Ipak, cijelom prostorijom dominirao je veliki prozor, kroz koji je ulazila sasvim pristojna sunčeva svjetlost i rasipala se po tepihu.

I tada sam upoznao Manova.

Bio je to nizak, na ćelavo ošišan muškarac, čije godine nije bilo lako odrediti. Tome je svakako doprinosilo gotovo dječjačko lice koje bore još nisu posjetile i koje je djelovalo kao da brijač nikada nije prešao preko njega. Vidjelo se odmah, čim je ustao, da je to jedan od onih što vode brigu o svome tijelu, ne znam ni kako je obukao tako usku majicu, čija je jedina svrha bila da pokaže njegovu vitku figuru. Obišao je sto, prišao mi i snažno stegnuo ruku, to je bila još jedna odlika takvih muškaraca, jak stisak ruke odmah pri prvom kontaktu, nehотиčno dokazivanje ko je ovdje alfa, mada ja nikad nisam razumio svrhu toga; ni sada nisam došao da se tučem s nekim, pa je ovo pokazivanje snage bilo sasvim nepotrebno. „Drago mi je da sam te konačno upoznao” – rekao je. Govorio je sa izraženim naglaskom, za koji ću poslije

saznati da je makedonski, neka mješavina tople ekavice i energičnosti naglašavanja ovdašnjih riječi. Ponudio me da sjednem i ja sam se smjestio na jedinu slobodnu stolicu, izgledala je kao da je tu ostala još iz vremena kada su po ovim hodnicima trčala djeca, bila je neudobna i tvrda, baš kao i za vrijeme mog školovanja.

Od bibliotekarki sam već odavno saznao da su po učionicama bila smještena razna nevladina udruženja i organizacije, dobro skriveni od pogleda, tako da njihovi uposlenici mogu u miru tračati i ispijati kafe. Takva udruženja uglavnom i nisu služila ni za šta drugo, osim da uzimaju pare iz evropskih fondova koji su se bavili onim što su krajnje nedefinisano nazivali „mirna reintegracija Bosne i Hercegovine”. Uglavnom su prekraćivali vrijeme u razgovorima sa bibliotekarkama, jer u ovu zgradu je inače rijetko ko ulazio.

Manov se smjestio iza stola na kome je, kao i u Natašinoj kancelariji, bio monitor kompjutera, ali i visoka crna fotelja, čiju sam udobnost i odavde mogao da naslutim. Pitao me da li sam za kafu ili za „možda neko konkretnije piće”, nisam znao šta je baš konkretno petkom oko podneva, a nije lijepo odavati svoje alkoholičarske navike potpunim strancima, pa sam rekao: „Može, kafa je sasvim u redu.” I on je onda rekao Nataši da nam donese dvije kafe, pa je ona izašla iz kancelarije.

„Dakle.” Manov je upotrijebio ovu riječ oslanjajući se laktovima na sto, sa širokim osmijehom na usnama, tako da mi je bilo jasno da slijedi jedan od onih dugih monologa koji bi trebalo mirno

saslušati klimajući glavom. „Pokrenuli smo neke stare slučajeve, verovatno ti je to Nataša već rekla, no ono što sigurno ne znaš jeste da je to dug i obiman posao, pre svega zato što za zločine nad Srbima nikog nije briga. Malo ko ima sluha za bilo šta od ovoga, bez obzira na sve dokaze koje posedujemo, tako da je skoro i nemoguće doći do međunarodnih sudova. Sada se situacija donekle promenila.” Nadao sam se da mi neće pričati o tome kako se promijenila, jer sam slutio da će to odvesti priču u neki sasvim drugi rukavac, a tamo nisam želio da idem; u principu – nije me zanimalo. Nataša je ušla noseći dvije šoljice na okrugloj tacni sa žutim obrubom, na kome je bila ispisana sasvim nečitka reklama za neko pivo. Nagnula se i spustila jednu šoljicu ispred mene, činila je to sporim i drhtavim pokretima, vidjelo se da u životu nije imala nikakvog konobarskog iskustva, a ja sam tada mogao da osjetim blagi miris njenog parfema, učinilo mi se da ima izvjesnu dozu limuna u sebi, kao da je spravljen po uzoru na mala primorska mjesta. Isto je ponovila stavljajući kafu na sto ispred Manova, s tim da je on malo raščistio papire oko sebe da bi joj napravio mjesta. „Uglavnom” – rekao je kad je ona izašla – „poznato ti je da je izjava tvog pokojnog oca...” – a onda je zastao, pa je rekao – „ne smeta ti da budemo na *ti*?” Klimnuo sam glavom: „Ne, sasvim je u redu.” „Dakle, poznato ti je da je izjava tvog pokojnog oca, o događajima koji su se desili tokom devedeset druge, zaprimljena kao jedan od dokaza. Tvoj otac je bio izravni sudionik, logoraš koji je pretrpeo mučenja i torture, tako da

se njegova izjava ne može zanemariti. Ali zbog raznih procedura koje su prekomplikovane da ih sad objašnjavam, mi moramo imati potvrdu nekog iz najužeg kruga porodice, ko je znao šta se desilo, upravo zbog toga što je tvoj otac u međuvremenu preminuo.” Ono što mi nije bilo jasno, ni kod njega, a ni kod Nataše onomad dok smo razgovarali telefonom, bila je ta isključivost, sve su uzimali zdravo za gotovo, ni u jednom trenutku niko mene nije upitao da li ja zaista želim da potpišem bilo kakav papir, to se skoro pa podrazumijevalo. Otpio sam gutljaj kafe, bila je prilično bljutava, obična topla voda sa aromom. „Da se bacimo na posao” – rekao je Manov i odnekud iz stola izvadio štos papira A4 formata, uredno spojenih spajalicama. Koliko sam mogao ocijeniti, bilo je tu barem dvadesetak stranica teksta, a bio je dovoljan samo jedan pogled da shvatim da je to nešto što je moj otac napisao. Tekst je bio otkucan na pisačkoj mašini, ćiriličnim slovima, istim onakvim koje bih prepoznao, čini mi se, bilo gdje i bilo kad, iz nekog razloga sam bio uvjeren da je ta mašina – koju je posjedovao moj otac – jedinstvena, da takve dvije nisu postojale na ovom svijetu, samim tim je i njen oblik slova bio jedinstven. Ta stara šklopcija sada je trunula na nekom tavanu, ali bio sam siguran da je i dalje besprijekorno radila. Bacio sam samo letimičan pogled na tekst, tako brz da nijedna riječ nije posebno odskočila niti se urezala u moje sjećanje, nisam imao ni najmanju namjeru da to sada čitam, iako sam mogao relativno brzo da završim taj posao – od ranog djetinjstva imao sam tu

sposobnost brzog čitanja, iako je većina ljudi mislila da samo prelazim očima preko teksta – dakle, odložio sam očevu izjavu na sto ispred sebe. Kao da je tako nešto i očekivao, Manov mi je onda pružio tri papira istog formata, na kojima je, kako sam vidio, bio identičan tekst, uredno otkucan na kompjuteru. Pisalo je da se ja, taj i taj, dolje potpisani, pod punom pravnom i moralnom odgovornošću... Onda mi je Manov pružio plastičnu hemijsku olovku i ja sam se potpisao na liniji u donjoj desnoj strani papira, ispod koje je pisalo „svojeručni potpis”. Vratio sam papire Manovu, a on je odvojio jedan i pružio ga meni. „Tvoj primerak” – rekao je, a onda je nešto tražio po ladicama stola i najzad izvukao još jedan štos papira. „Ovo sam ti kopirao, to je izjava tvog oca, original je kod nas, ali mislio sam da bi ti želeo da imaš svoj primerak.” Uzeo sam papire, „hvala” – rekao sam, iako nisam baš bio siguran da li je to u ovom trenutku bila odgovarajuća riječ.

Pomislilo sam da je to sve, da sam završio svoje, otpio sam još jedan gutljaj kafe čiji se ukus nije ni najmanje popravio otkako sam je prvi put probao i već sam namjeravao da krenem. Na neki način osjetio sam olakšanje: znao sam da od svega ovog vjerovatno nikad neće biti ništa. U stvari, nisam ni znao šta bih želio. Da neko nekad osudi ljude koji su prebijali mog oca? Dobro pitanje. Koliko to sada, nakon toliko godina, uopšte ima smisla? Sve bi podsjećalo na još jednu farsu, kao što je, uostalom, i do sada bilo. Ipak, nisam postupio krajnje bezobzirno, iako sam to u jednom momentu

svakako poželio, još onog trenutka kad me Nataša nazvala, neki čudan osjećaj u meni govorio je da je tako možda i trebalo uraditi – moj otac nije među živima i cijelu tu priču trebalo je završiti i zaboraviti.

„Imaš li još malo vremena?” – pitao je Manov. – „Želeo bih da popričamo o nečemu.” Slegnuo sam ramenima, imao sam sasvim dovoljno vremena, to uopšte nije bilo sporno, nisam izgledao kao čovjek koji žuri nikuda. „Vidi, postoji još jedan dobar razlog zašto sam te pozvao, sve ovo si već mogao obaviti sa Natašom, ali želeo sam da te lično upoznam.” Nisam vidio nikakav razlog za ovakvo nešto, istina je, do tog trenutka mi nije ni palo na pamet da sam sve te glupe administrativne poslove svakako mogao obaviti bez cijele ove teatralnosti, a Manov je, vjerovatno znajući da se igra mojim strpljenjem, odmah prešao na stvar.

Zapravo, ispričao mi je priču. O njenoj istinitosti nisam znao ništa. Počinjala je onda kada je Manov preuzeo upravljanje ovim udruženjem, što, kako sam uspio da zaključim, nije bilo tako davno. Ljudi koji su ovaj posao radili prije njega, da, upotrijebio je množinu, oni su, dakle, bili nesposobni, možda nesposobni, možda bezobrazni, kako god, uzimali su svoje naknade i jednom sedmično dolazili u kancelariju, ali nisu ni pokušavali da rade bilo šta. Ovo udruženje, kako mu samo ime govori, postoji isključivo zbog ovih kategorija društva: civilnih žrtava rata, a prije svega – bivših logoraša, a broj takvih ljudi u Brodu nije zanemariv, o njihovim pravima i potrebama naprosto se niko

nije brinuo. Upravo to je bio razlog zašto su njega postavili na ovo mjesto; nisam tačno razumio ko ga je postavio, kao što mi nije bilo jasno da li je tu zbog svojih već dokazanih sposobnosti ili upravo zato što mora da se dokaže, ali on je već započeo neke radikalne reforme – bar je tako rekao. No, tu stvari tek počinju da se komplikuju; postoje, kako je naveo, razne međunarodne organizacije koje rade na mirnoj reintegraciji Bosne i Hercegovine (kao da to već nisam znao, cinično sam pomislio), najzad, dobrim dijelom moramo igrati po pravilima koje servira Evropska unija, htjeli mi to ili ne, to je zapravo jedini način da se izborimo za neka svoja prava. Njegovi prethodnici, slijedeći politiku apsolutne nevinosti srpskog naroda, koji je samo branio svoja pradjedovska ognjišta u ovom ratu, nisu željeli da imaju nikakve veze sa tim stvarima, „što je sasvim u redu” – dodao je, ali je istovremeno i dvosjekli mač: pristanak na izolaciju i opšteprihvaćenu ulogu agresora i ništa drugo. „Hoću reći, nisu ni pokušali da ispričaju našu stranu priče, ona nije mogla da se čuje nigde, ako razumeš šta hoću da kažem.” Mislim da sam razumio, taktika *ako ne možeš protiv njih – pridruži im se*, za koju sam prvi put čuo u crtanom filmu o Tomu i Džeriju. Manovu se nije naročito svidjela ova moja cinična opaska, ali da bi mi do detalja slikovito objasnio stanje stvari, ono zapravo o čemu se tu sve vrijeme radi, napomenuo mi je da u nazivu postoji i treća kategorija – nestali – što nas je dovelo do samog zapleta. „Vidi, kad za nekog kažemo da je nestao u ratu, podrazumeva se da je poginuo, ono što je

nestalo to su njegovi zemni ostaci i sve na čemu radimo jeste pronalaženje istine o tome gde su oni zakopani. A šta misliš, kako to funkcioniše?” Pitanje je bilo na mjestu, ali nisam imao pojma o tim stvarima, ne znam, vjerovatno postoje svjedoci, naivno sam pomislio, na šta je Manovu preko lica preletio kratki smiješak. „Upravo se o tome radi, svedoka nema, ako ih ima, nema šanse da će bilo ko da otkrije gde se nalaze masovne grobnice koje je pravila njihova vojska. Vidiš, sad već ima smisla. Da bi se uopšte pristupilo bilo kakvom istraživanju, mora postojati saradnja, nadam se da me razumeš.” Nije mi bilo baš najjasnije kuda to sve vodi. „Pa, isto kao što mi tražimo svoje nestale, tako i pripadnici druga dva naroda, sa istim udruženjima kao što je ovo naše, traže svoje. Zato se ovakve stvari rade mimo javnosti, mi njima otkrivamo lokacije gde je naša vojska ubijala njihove zarobljenike, a oni nama otkrivaju gde je njihova vojska ubijala naše. Isto kao u ratu, razmenjujemo zarobljenike.” Osjetio sam naglu navalu mučnine i otpio sam još jedan gutljaj kafe. No, ni to nije bilo sve: da bi zapravo došlo do bilo kakve razmjene podataka, do bilo kakve saradnje, mora postojati posrednik, u ovom slučaju – međunarodne organizacije, neutralna teritorija na kojoj se igra po njihovim pravilima. Oni su davali novac, to nije bilo sporno, ali su tražili i nešto zauzvat. Ali nije se tu radilo samo o prijeko potrebnom novcu, bar je tako Manov rekao, bio je to jedini način da se sazna i čuje istina. Kada je završio, i dalje mi ništa nije bilo jasno. „Dobro, ali kakve to veze ima sa mnom

i zašto si mi ovo ispričao?” – upitao sam. Manov me pogledao direktno u oči, hladnokrvno, i rekao: „Trebaju mi saradnici.”

Postoji vjerovatno nekoliko situacija u životu kada sam se osjećao kao junak trećerazrednog romana, a ovo je definitivno bila jedna od njih. Zbunjeni protagonista, doveden u neko bizarno okruženje, sa čudnim zahtjevom koji dolazi iz vedra neba, a postavljen je pred njega, misterija koja u svemu postoji i koja se nadvija kao ledena sjena nad njegovom glavom. Takvih je pokušaja bilo od detektivskih romana do neuspjelih postmodernističkih akrobacija. I uvijek sam bio uvjeren da ovakve stvari postoje samo zato što je u pitanju roman, fikcija, takvo nešto mora stvoriti intenzivnost, napraviti bilo kakav zaplet, privući čitaoca ili šta već. U mom običnom, svakodnevnom životu (istini za volju, i životi tih junaka do ovih su sudbonosnih preokreta bili obični i svakodnevni), takve se stvari nisu dešavale. Pomislio sam kako je život ponekad tek običan šund, štivo za one koji ne znaju šta bi od dosade.

„Kakav crni saradnik? Ja nemam pojma o ovim stvarima o kojima si mi govorio. Nemam nikakve veze s tim, niti bih želio da imam” – mislim da sam odjednom počeo glasnije da pričam. Manov se nasmiješio. „Polako, polako” – rekao je – „ja sam ti samo objasnio šta mi radimo, nisam ti rekao da isto to od tebe tražim, postoje posebne komisije koje se formiraju, stručnjaci koji obavljaju svoj deo posla, to čak nije do nas. Ono što meni u ovom slučaju treba jesu mladi, obrazovani ljudi, spremni

da uče, neostrašćeni nacionalizmom.” Da, baš tako je rekao – neostrašćeni nacionalizmom. Ne znam na osnovu čega je mogao zaključiti da ja spadam baš u tu kategoriju. Uglavnom, onda je, valjda da ne bi dalje podgrijavao moju sumnjičavost, rekao: „Čuo sam mnogo lepih stvari o tebi.” Ovo je, naravno, imalo sasvim drugačiji efekat; tek sam sada postao sumnjičav, od koga je uopšte mogao čuti bilo šta o meni? „Vidi, ne brini se” – počeo je on polako da priča. – „Meni, na primer, u ovom trenutku treba neko ko će ići na određene seminare, ništa posebno, neko ko će naučiti da piše projekte kojima apliciramo za donacije, a samim tim i neko ko će ostvariti kontakt sa ljudima iz sličnih udruženja iz Federacije. Naravno, i ja bih tamo išao, ti bi samo bio u funkciji mog saradnika, ako me razumeš. Pazi, većina članova našeg udruženja već su stari ili polupismeni, a ako nisu, čisto sumnjam da bi bilo ko od njih pristao da sedi u istoj prostori-ji sa ljudima protiv kojih su se juče možda borili.” Rekao sam: „Ja ih uopšte ne krivim zbog toga.” On je odmahnuo glavom. „Ne radi se o tome, ne krivim ih ni ja, samo bi bilo gotovo nemoguće da ih ubedim da to radimo za njihovo dobro.” Onda smo obojica neko vrijeme oklijevali, ja sam se suzdržavao da ne postanem krajnje nekulturan, jer nisam volio da bilo ko kopa po mojoj savjesti, bilo mi je sasvim jasno kako će izgledati ako ga direktno i hladno odbijem, pa sam pokušao da nađem neki kompromis, uvijek taj glupi kompromis, s kojim se provlačimo kroz ovo privremeno postojanje. „Ja sam već zaposlen” – rekao sam i shvatio da sam

izgovorio glupost kada se on u trenutku nasmijao. Nije to bilo nešto na šta on nije imao već spreman odgovor. „Ne nudim ti ja posao. Zapravo, to jeste jedna vrsta posla, svakako, tvoje vreme će biti plaćeno, niko ne traži da bilo šta radiš besplatno, ali to nije takva vrsta posla da zahteva svakodnevnu angažovanost i da na bilo koji način ometa tvoje obaveze. Osim toga, možeš naučiti mnogo novih stvari koje svakako mogu da ti koriste u karijeri.” Shvatio sam da se nalazim na jako pipavom terenu, a uopšte nisam želio da budem tu. Trebalo je naći neki vještiji način da se izvučem iz svega toga. „Ja, zapravo, hoću da kažem da ja već imam svoje obaveze, radim u smjenama i ne mogu tek tako uzeti slobodan dan ili izaći iz firme.” Manov je odmahnuo glavom, „ako je to jedini problem, smatraj da je rešeno, kad god ti bude trebao slobodan dan i mimo naših obaveza, obrati se meni i ja ću to da ti završim za par minuta.” Rekao je to takvim tonom da nijedne sekunde nisam posumnjao u istinitost ovih tvrdnji; sad sam već mogao da budem siguran kako on zna sve o meni. Ne bi se usudio takvo šta reći da ne zna gdje radim i da, očigledno, ne poznaje ljude koji su na rukovodećim pozicijama. Onda smo ćutali kratko, obojica, on se već pripremao da kaže ono posljednje, najznačajnije i najuvjerljivije, pokazao je prstom na papire ispred mene i sasvim mirno izgovorio: „Nemoj to da radiš radi mene, uradi to radi svog oca.” Pustio je da ove zastrašujuće riječi stoje neko vrijeme u vazduhu, a onda je rekao: „Da, znam ja odlično ko je bio tvoj otac. Usudio bih se reći da ovo udruženje ne bi ni postojalo

da nije bilo njega. Isto tako znam da mu je nanese-
na ogromna nepravda, u to nemoj da sumnjaš. To je
jedan od glavnih razloga zašto ti i ja sada razgova-
ramo. Znam da je tvoj otac prikupio dobar deo, ako
ne većinu izjava logoraša, da je on prvi pokrenuo
celu tu stvar, da je napravio arhivu koja je nama
danas od neprocenjive koristi. Sve ja to znam, kao
što znam da su se drugi samo koristili njegovim
radom, tako što su objavljivali knjige i publikacije, a
da on nigde nije pomenut, čak ni u zahvalnici, iako
je zapravo sav trud bio njegov. Isto tako, savršeno
razumem da imaš puno pravo da budeš ogorčen
zbog toga, svako bi bio. Ono što ja mogu sa svoje
strane da ti kažem jeste da nemam nikakve veze s
tim, u to vreme nisam mogao ništa da učinim. Ali
sada mogu.” Da, to je bila istina, moj pokojni otac je
neko vrijeme vrijedno radio na prikupljanju izjava
ljudi koji su se, nesrećnom sudbinom, tokom deve-
desetih zadesili u ratnom zarobljeništvu, njihovih
mučnih priča i patnji, sjetio sam se njegove upor-
nosti i odlučnosti koja je ponekad znala da bude i
razlog svađa između nas, sve to o čemu godinama
nisam mislio počinjalo je opet polako da ispliva-
va iz mutnih dubina sjećanja. I sve što je Manov
rekao bilo je tačno, osim moje ogorčenosti – jedini
ogorčen i uvrijeđen bio je moj otac, jedini je on bio
razočaran tim razvojem događaja: sitni nitkovi, sa
dovoljno političke podobnosti da im vlasti finansi-
raju objavljivanje knjiga ili osnivanje organizacija i
udruženja, obilato su se koristili očevim radom, sve
te kilograme prikupljenog materijala prisvajali su
sebi i koristili kao svoj istraživački rad. A njegovo

razočaranje je bilo utoliko veće jer je sve to dopuštao, naivno vjerujući da je to jedini način da istina izađe na vidjelo, a dok je tonuo u zaborav skupa sa tom istinom i iskrenošću – mogao je osjećati samo gorak ukus koji osjećaju izdani i prevareni. U to svakako nije bilo sumnje, svojevremeno sam bio svjedok svega toga. Manov je rekao: „Jedini način na koji ja mogu ispraviti stvari jeste ovaj – da pružim tebi šansu. To je jedino što ja mogu, što zapravo želim i zato sam hteo da te upoznam i da ti ponudim saradnju.”

Ostatka razgovora se ne sjećam, ako ga je uopšte bilo, znam da mi je Manov dao broj svog privatnog telefona i broj mobilnog i rekao da će se javiti uskoro, možda smo još o nečemu razgovarali, možda sam i ja nešto pričao, ne pamtim to, sjećam se samo da sam se našao ispred zgrade, sa onim papirima smotanim u tubu koju sam stavio ispod ruke dok sam pokušavao da pripalim cigaretu. Ispred ulaza se nalazila nisko povijena žalosna vrba i njene grane su se njihale nošene vjetrom što je u međuvremenu počeo da duva, opet su neki mutni oblaci zaklanjali nebo, izgledalo je kao da će kiša početi svaki čas, u takvoj situaciji bilo je gotovo nemoguće izvesti manevar paljenja cigarete. Ne znam kako mi je pošlo za rukom, ali kada sam najzad uspio, krenuo sam prema zgradi u kojoj sam stanovao, polako, puštajući valjda da mi vjetar bistri misli.

Skrenuo sam u prvi kafić na koji sam naišao, bilo je skoro prazno unutra; konobar je gledao sportske rezultate na teletekstu velikog televizora

koji je visio iznad šanka, a jedan tip je sjedio za stolom u ćošku i čitao novine. Sjeo sam za sto odmah do vrata, odavde se vidjela ulica i automobili što su prolazili, zgrada preko puta i još nekoliko oko nje. Naručio sam dupli espresso – kafa je bila dobra, zapravo odlična i istinski sam uživao u svakom gutljaju. Spustio sam papire na sto ispred sebe i gledao ih kao da gledam u svog pokojnog oca, izranjao je tu, iz dubina mojih sjećanja, isto onako ispijen i mršav kakvog sam ga upamtio, jasno sam mogao da ga zamislim kako sjedi prekoputa mene kao da je živ.